

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2010 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2011

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2010

1

Vilnius 2011

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2010

1

Vilnius 2011

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2011
© Straipsnių autoriai, 2011

REGINA LAUKAITYTĖ

RUSAI LIETUVOJE VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAIS (1941–1944)

Hitleris, 1941 m. birželio 22 d. užpildamas Sovietų Sąjungą, inspiravo politines permainas, kurioms negalėjo likti abejinga gausi rusų emigracija. Pasibaigus pilietiniam karui, rusai pabėgėliai išsiskirstė po visus žemynus, panašiai kaip lietuviai po Antrojo pasaulinio karo, nenustodami vilties žlugus bolševikų režimui sugrįžti į tėvynę. Daugiausia jų apsigyveno Prancūzijoje, Vokietijoje, Jugoslavijoje, Čekoslovakijoje. Ten vyko intensyvus politinis, kultūrinis gyvenimas (veikė įvairių srovių politinės partijos ir organizacijos, leista periodika bei literatūra, veikė teatro ir baletu trupės, kino studijos, susikūrė mokslo institutai ir t. t.). Įvairiose šalyse išsiskirstė ir 1919–1920 m. iš sovietinės Rusijos evakuoti baltųjų armijų likučiai, netrukus susivieniję į dešimtis karinių draugijų, sąjungų, pasirengusių karo su SSRS atveju formuoti armijos dalinius.

Prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui karinės rusų emigrantų organizacijos suaktyvėjo, puoselėdamos bolševizmo žlugimo viltis. Kai kurios jų stengėsi dalyvauti antibolševikinėje kampanijoje ir tuo pačiu – pokariniame Rusijos gyvenime. Antai įtakingiausias karinės organizacijos – Rusų visuotinės karinės sąjungos* (toliau – ROVS) – vadovas Aleksejus von Lampe dar karo išvakarėse, 1941 m. gegužės 21 d., oficialiai kreipėsi į Vokietijos sausumos pajėgų vyriausiąjį vadą feldmaršalą Walterį von Brauchitschą pareiškdamas, kad sąjungos pajėgos esančios Vermachto dispozicijoje. Vokietijos karinė vadovybė tuomet atsisakė ROVS pagalbos Rytų fronte,

* *Русский Обще-Воинский Союз*. 1924 m. ją įsteigė Rusijos ginkluotųjų pajėgų vadas Piotras Vran-gelis. Sąjungos skyrius sudarė įvairios draugijos, vienijusios buvusių baltųjų armijų, karo mokyklų kari-ninkus. Sąjungos vadovai siekė išsaugoti carinės armijos branduolį, telkė į Vakarų evakuotas rusų karines pajėgas, vėliau rengė jaunimo apmokymus, nuo 1927 m. organizavo diversines akcijas SSRS teritorijoje. 1937 m. ji turėjo 13 skyrių visuose kontinentuose, apie 30 tūkst. narių. Kiekvienas sąjungos narys turėjo būti pasirengęs šaukimui nedelsiant imtis ginklo. Sąjungos skyrių mėginta įsteigti ir Kaune.

tačiau tūkstančiai rusų emigrantų tarnavo Vermachte kaip vertėjai, įvairūs transporto, karo inžinerijos specialistai, jų paslaugų prireikė karo belaisvių stovyklose atrenkant karius į apsaugos, kovos su partizanais dalinius ir pan.¹ Kaip žinia, neilgai trukus Vokietijos karinė vadovybė iš esmės pakeitė savo poziciją. Nuo 1942 m. Rytų ir Vakarų frontuose, SS ir policijos batalionuose tarnavo keli milijonai rusų savanorių bei prievarta okupuotose srityse mobilizuotų žmonių.

Kodėl ir kaip rusai atsidūrė vokiečių daliniuose, galima sužinoti tyrinėjant ir Lietuvos istoriją. Čia jie neišvengė abiejų kariaujančių pusių propagandos ir mobilizacijos akcijų. Dilema – pritarti vokiečių kovos su bolševizmu, „Rusijos išvadavimo“ „misiškai“ ar remti sovietinius partizanus – anksčiau ar vėliau iškilo beveik kiekvienam šaukiamąjo amžiaus rusui. Ką reiškė sąvoka „rusai Lietuvoje“ 1941–1944 m.? Čia gyveno keletas socialiniu ir politiniu požiūriu labai skirtingų grupių. Pirmoji jų – nuo seno Lietuvos miestuose ir miesteliuose, kaimuose įsikūrę rusai: gyvavo apie 80 sentikių ir stačiatikių parapijų, jų skaičius, prijungus prie Lietuvos generalinės srities Ašmenos, Eišiškių ir Svyrių apskritis, gerokai išaugo (rusų buvo maždaug 95 tūkst. gyventojų). Dauguma jų buvo Lietuvos piliečiai, kaip ir dauguma tarpukariu atvykusių emigrantų, nes jie buvo išgyvenę šalyje daugiau kaip 10 metų ir spėję natūralizuotis. Tarp pastarųjų buvo baltųjų armijų karininkų, inteligentų, susijusių su Vakarų ir Vidurio Rytų Europos šalyse veikusiomis nacionalistinėmis, monarchistinėmis rusų emigrantų organizacijomis.

Antroji grupė, dešimteriopai didesnė, – dėl karo aplinkybių įvairiais keliais čia atsidūrę rusai: 1) 1941 m. pradžioje į Lietuvos SSR buvo perkelta apie 9 tūkst. sentikių iš okupuotos Lenkijos Suvalkų ir Seinų apskričių; 2) vokiečių okupacijos metais per Kaune, Šiauliuose, Alytuje atidarytas karo belaisvių ir pabėgėlių (t. y. evakuotų SSRS gyventojų) stovyklas perėjo šimtai tūkstančių žmonių. Dalis jų čia apsistojo: dirbo pas ūkininkus, gydėsi ligoninėse ir pan. Nemažai belaisvių pabėgo iš stovyklų ar darbdavių, slapstėsi, plėšikavo, prisijungė prie sovietinių partizanų; 3) Lietuvoje liko nespėjusių evakuotis karininkų ir kitų 1940–1941 m. čia komandiruočių sovietinių veikėjų; pirmaisiais okupacijos mėnesiais beveik visi jie buvo nužudyti, tačiau liko jų šeimų nariai*.

¹ *Русские без отечества. Очерки антибольшевистской эмиграции 20–40-х годов*, Москва, 2000, с. 72–166 ir kt.

* Istoriko K. Rukšėno žiniomis, 1943 m. rugpjūtį Lietuvoje buvo apie 2500 sovietinių karininkų žmonių ir apie 2000–3000 jų vaikų. Dalis jų buvo izoliuota ir dirbo valstybiniuose dvaruose įsteigtose stovyklose, dalis – pas ūkininkus. Vilniuje, Subačiaus g., iki 1943 m. rugpjūčio veikė vadinamasis rusų getas, kuriame gyveno apie 800 moterų su vaikais. Vėliau jie buvo išvežti į darbus Vokietijoje (K. R u k š ė n a s, *I vergovė*, Vilnius, 1966, p. 81). Kaune panašus getas buvo atidarytas Viliampolėje (Liudmilos Kosenko 1947 m. vasario 25 d. parodymai, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K-1, ap. 58, b. 41152/3, l. 116–117).

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti rusų politinę bei socialinę padėtį Lietuvoje 1941–1944 m., išsiaiškinti, kokie motyvai lėmė jų politinę orientaciją. Istoriografijoje šie klausimai specialiai netyrinėti, nors kai kurios su rusais susijusios problemos keltos arba analizuotos darbuose apie Lietuvos sentikius ir stačiatikius² bei Antrąjį pasaulinį karą³.

Iš karto reikia pastebėti, kad Lietuvoje gyvenusių rusų padėtis vokiečių okupacijos metais pablogėjo. Savotiškas paradoksas, kad anksčiau nepasižymėję didelėmis simpatijomis bolševikinei Rusijai* vokiečių okupacijos metais jie traktuoti ypač nepalankiai, kaip prosovietišškai nusiteikę, susiję su partizanais ir pan.⁴ Neapykanta rusams prasiskverbė net į legalią cenzūruojamą spaudą. Antai Šiauliuose leistas lietuvių visuomenės savaitraštis „Tėviškė“ 1943 m. paskelbė išskirtinį ilgą ir piktą straipsnį apie vietos „burliokus“. „Su visomis gyvenimo padugnėmis jie kilo į viršų, ir šalia žydo burliokas pasidarė antras savo svarbumu bolševikų vergijos ir lietuvių tautos maitojimo egzекutorius“⁵, – rašė autorius, nedviprasmiškai reikalavęs „apšvarinti lietuvių tautos erdvę“. Pogrindyje leista lietuvių spauda taip pat nepasižymėjo palankumu rusams⁶. Nuo seno čia gyvenę rusai traktuoti lygiai taip pat, kaip atvykę sovietinti Lietuvos 1940–1941 m.

² A. Arbušauskaitė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda, 2002, p. 166–170; Г. П. [Г. Поташенко] Староверие в Литве. Годы нацистской оккупации, В. Барановский, Г. Поташенко, *Староверие Балтии и Польши. Краткий исторический и биографический словарь*, Вильнюс, 2005, с. 371–372; R. Laukaitytė, *Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX a.*, Vilnius, 2003, p. 98–109; R. Laukaitytė, Sentikių Bažnyčia Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944), *Istorija*, 2008, Nr. 69, p. 33–41.

³ *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje*, Vilnius, 2005.

*Tarpukariu rusai išsiskyrė iš kitų Lietuvos tautinių mažumų. Valstybės saugumas nuolat stebėjo šalyje gyvenusius lenkus, vokiečius, jų organizacijų politinius bei finansinius ryšius su Lenkija, Vokietija, pagrįstai ar nepagrįstai laikydami jas destabilizuojančiais, valstybei pavojų keliančiu veiksniumi, o rusai buvo vienintelė mažuma, potencialiai priešiška savo valstybei – Sovietų Rusijai. Antra vertus, ir SSRS nepasitikėta kitose šalyse apsigyvenusiais tautiečiais, OGPU siekė susilpninti jų veiklą, diskredituoti lyderius ir pan. Išimtį, suprantama, sudarė LKP nariai, tačiau joje Lietuvos rusai nepasižymėjo ypatingu aktyvumu, neužėmė vadovaujančių postų, nors jų skaičius partijoje ir gerokai viršijo šios tautybės gyventojų procentą. 1941 m. birželį rusai sudarė net 39 proc. LKP narių, tačiau tai buvo patikimi kadrai, komanduoti iš SSRS.

⁴ Lietuvos saugumo policijos ir SD vado pranešimai apie padėtį Lietuvoje 1943 m. kovo, spalio, gruodžio mėn., *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCV), f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 40, 246–247, 303–304 ir kt.

⁵ i., Burliokų kolonistų klausimu, *Tėviškė*, 1943, Nr. 22, p. 2, 4. 1941 07–12 šis savaitraštis ėjo „Tėvynės“ pavadinimu kaip Šiaulių miesto ir apskrities Lietuvos aktyvistų organas, ryškiai išsiskyręs iš kitų regioninių leidinių antisemitizmu, nacionalizmu. Lietuvos rusai jame galėjo perskaityti, kad „jų problemai spręsti reikia imtis visai tų pačių priemonių“ kaip su žydais (Žydų klausimas turėtų būti išspręstas iš esmės, *Tėvynė*, 1941, Nr. 2, p. 2).

⁶ Žiaurūs burliokų darbai, *Laisvės kovotojas*, 1944, Nr. 25, p. 2; Bolševikinių gaujų siautimas, ten pat, 1944, Nr. 23, p. 2; Planas lietuviams eksportuoti, *Nepriklausoma Lietuva*, 1944, Nr. 1, p. 4; Banditizmas, *Vardan tiesos*, 1944, Nr. 1 (2).

Rusai gyveno neramiai, nuo pat okupacijos pradžios sklido gandai, kad jie visi bus iškelti iš Lietuvos⁷ (į specialias koncentracijos stovyklas, išvežti į darbus Vokietijoje). Tokius gaudus stiprino okupuotos Lenkijos Suvalkų ir Seinų sričių sentikių likimas: 1940 m. perkelti į Lietuvos SSR ir apgyvendinti repatrijavusių vokiečių ūkiuose, pastariesiems grįžtant 1942 m., jie vėl kraustyti į koncentracijos stovyklas, apgyvendinti sentikių kaimuose. Žmonės neteko viso savo turto, darbingi gabenti į priverstinius darbus⁸. 1943–1944 m. sustiprėjus ir išsiplėtus sovietinių partizanų judėjimui, prasidėjo baudžiamosios akcijos rusų kaimuose. Žinomas Antrojo pasaulinio karo istorijos specialistas Rimantas Zizas yra pastebėjęs, kad rusų (sentikių) kaimai aktyviausiai rėmė sovietų partizanus, todėl juose vykdytos įvairios represijos: dėl pagalbos partizanams, pabėgusiems karo belaisviams, sovietiniams parašutininkams buvo sudeginti Miliūnų, Plunksnočių kaimai Rokiškio apskrityje, nukentėjo Degimų, Bobulinos ir Severėnų kaimų Šiaulių apskrityje gyventojai, net penkių šios apskrities kaimų gyventojai buvo iškeldinti iš ūkių, juose apgyvendinti iš SSRS evakuoti rusai pabėgėliai⁹.

Partizanai, besislapstę karo belaisviai, matyt, iš tiesų laikėsi arčiau rusų kaimų (pats partizaninis judėjimas Rytų Lietuvoje buvo aktyvesnis). Radikaliems vietos veikėjams tai suteikė pretekstą diskriminuoti kitataučius kaimynus. Antai 1943 m. lapkričio mėn. susirinkę į konferenciją, rusų gyventojų atstovai iš visos Lietuvos kalbėjo iš esmės viena tema – apie nepelnytai žiaurų lietuvių savivaldos, policijos pareigūnų elgesį jų kaimuose. Dviejose iš penkių šios konferencijos rezoliucijose reikalauta pažaboti savivaldos organų savivalę, prašyta vokiečių valdžios duoti leidimą rusams jų gyvenamose vietovėse formuoti ginkluotus būrius kovai su „banditizmu“ (t. y. partizanais) ir gyventojų apsaugai¹⁰.

Vokiečių okupacinė valdžia, ilgai nesikišusi į lietuvių ir rusų santykius, nuo 1943 m. pradžios ėmėsi ginti pastarųjų interesus. Kovo 6 d. buvo įkurta speciali įstaiga – Patikėtinio rusų gyventojų reikalams Lietuvos generalinėje srityje biuras (toliau – Biuras, karo ir pokario metais jis dar buvo vadintas „Rusų komitetu“). Biuro vadovu paskirtas Kaune gyvenęs rusų emigrantas Aleksejus Stavrovskis. Biuras turėjo dvejopus tikslus: iš vienos pusės, rūpintis gyventojų socialiniais bei kultūriniais poreikiais, iš antros, – stebėti vietos rusus, kontroliuoti jų nuotaikas. Analogiškos įstaigos rusų gyventojų reikalams buvo atidarytos Latvijoje ir Estijoje, mat „rusų klausimą“ tuo metu aštrino ir dešimtys tūkstančių pabėgėlių, plūdusių iš vokiečių apleidžiamų SSRS sričių. Antra vertus, Biuras buvo pasikeitusios Vokietijos karinės vadovybės politikos padarinys.

⁷ J. Matulionis, *Neramios dienos*, Toronto, 1975, p. 127–128; Z. Blynas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, Vilnius, 2007, p. 365 ir kt.

⁸ A. Arbušauskaitė, min. veik., p. 166–170.

⁹ R. Zizas, Lietuvos piliečių nežydų persekiojimas, civilių gyventojų žudynės, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje*, Vilnius, 2005, p. 116–118.

¹⁰ Первая русская конференция в Литве, *Вестник Бюро поверенного по делам русского населения Литовской генеральной области* (toliau – Вестник Бюро...), 1943 11 25, с. 2.

Įklimpusi Rytų frontuose, praradusi milijonus žmonių, ji, kaip minėta, pradėjo formuoti nacionalinius karinius dalinius, tarp jų – ir iš savanorių rusų karo belaisvių bei mobilizuotų okupuotų sričių gyventojų.

Sunku pasakyti, kaip Lietuvos rusų bendruomenė sutiko Biuro atsiradimą, kokia buvo jo įtaka vietos rusams. Kaimo gyventojams jo sukūrimas buvo aktualus, tačiau inteligentų požiūris buvo daug santūresnis. „Vietoje to, kad aiškiai ir atvirai įsijungtų į bendrą kovą su bolševizmu, atsirado visokios abejonės, noras neparodyti savo simpatijų kovotojams prieš bolševizmą, svarstymai apie politinės linijos Rusijos atžvilgiu neaiškumą ir pan. Kartu išryškėja ir rusų inteligentijai Lietuvoje ypač būdinga silpna tautinė sąmonė ir siekimas dėl naudos pasislėpti po „Lietuvos piliečio“ samprata ar net tiesiai pareikšti savo priklausymą kitai, ne rusų, tautybei“¹¹, – rašė A. Stavrovskis apie Lietuvos rusų inteligentijos ir miesto gyventojų nuotaikas.

Nors patikėtinis ir vėliau neslėpė apmaudo, kad inteligentai neremia Biuro, jam pavyko sukurti gana tankų apskričių ir valsčių pareigūnų tinklą (iš numatytų 150-ties įgaliotinių 1943 m. rudenį dirbo tik 40, 1944 m. kovą – daugiau kaip 100¹²). Vokiečiai skyrė Biurui automobilių, tad A. Stavrovskis dažnai lankydavosi rusų gyvenamose vietovėse, rengdavo žmonių susirinkimus pamaldų cerkvėse metu.

Pradėdamas darbą patikėtinis A. Stavrovskis žadėjo atidaryti mokyklas, leisti knygas, organizuoti labdarą, teikti juridinę pagalbą¹³. Biuro centrinė būstinė įsikūrė Kaune, joje dirbo 8 darbuotojai, buvo paskirti kultūros–švietimo, pabėgėlių ir valstiečių reikalų referentai*. Vilniuje, Panevėžyje ir Šiauliuose veikė skyriai, kuriems buvo pavaldūs įvairių apskričių įgaliotiniai; atskiri įgaliotiniai buvo paskirti ir daugelyje valsčių, kai kuriuose miestuose bei kaimuose. Jie gavo pareigybines instrukcijas** ir specialius pažymėjimus, turėjusius suteikti jiems legitimumo vietos valdžios akyse.

¹¹ Наши задачи, ten pat, balandis 1943, p. 1.

¹² О работе конференции, ten pat, 1943 11 25, p. 3; Велико в малом, ten pat, 1944 03 15, p. 1.

¹³ Круг деятельности Бюро поверенного по ДРН ЛГГО, ten pat, balandis 1943, p. 1.

* Kultūros–švietimo skyriui vadovavo Ivanas Lapo (žinomo profesoriaus sūnus), jis surengė keletą spektaklių, iš jų vieną Kauno dramos teatre, 1944 m. kovą atidarė Kaune mokamą biblioteką, dėjo pastangas, kad rusų kultūriniais poreikiams būtų perduotas Markučių dvaras. Lietuvos ligoninėse buvo gydoma daug vokiečių puseje kariavusių rusų savanorių. Skyrius juos aprūpindavo laikraščiais, knygomis, surengė keletą pramoginių renginių. Pabėgėlių skyriui vadovavo Nikolajus Mazingas. Valstiečių reikalų skyrius tiesioginės savo veiklos ne pradėjo, – išduodavo dokumentus iš Suvalkų perkeltiems sentikiams.

** Vadovaudamiesi minėta instrukcija, apskričių įgaliotiniai, – jiems pavaldžių valsčių ir kaimų įgaliotinių padedami, – privalėjo suregistruoti visus rusus, rengti įvairias rinkliavas. Jie turėjo būti oficialiais Biuro atstovais apskrityse, kontroliuoti prievolių rusams skyrimą, gavo įgaliojimus tarpininkauti savivaldos įstaigose dėl suimtų ir administracinėmis nuobaudomis baudžiamų tautiečių. Žemesnės grandies – valsčių ir kaimų – įgaliotiniai, be minėtų pareigų, susijusių su gyventojų registravimu ir rinkliavomis, privalėjo ne rečiau kaip kartą per mėnesį siųsti apskričių įgaliotiniams pranešimus apie padėtį. Jų pareigos, anot patikėtinio, buvo „garbingos, todėl neapmokamos“ (Инструкция уездным уполномоченным Бюро Поверенного по делам русского населения ЛГГО., ЛУА, ф. К-1, ар. 58, б. 2448/3, л. 45–4–5; Инструкция Волостным и сельским Уполномоченным Бюро Поверенного по делам русского населения ЛГГО., ten pat, л. 45–3 (dokumentai voke).

Igaliotinių pareiga buvo nuolat informuoti Biurą apie padėtį, – kaip vietos valdžia žiūri į rusus gyventojus, kokie jų santykiai su lietuviais, ar rusai gauna pramonės gaminių, medicinos pagalbą, ar jų vaikai lanko rusiškas mokyklas, kaip jie vykdo prievoles, ar vietovėje veikia sovietiniai partizanai, ar buvo rusų gyventojų užpuolimo atvejų, ar apylinkėje yra vokiečių armijos ir gamybos dezertyrų, kokie sentikių ir stačiatikių santykiai¹⁴. Net jei atsakymai į šiuos klausimus ateidavo ne iš visur ir nereguliariai, akivaizdu, kad atidariusi Biurą okupacinė valdžia sukūrė veiksmingą padėties ir nuotaikų rusų gyvenamose vietovėse stebėjimo mechanizmą. Be to, ji naudojosi Biuru skleisdama savo propagandą ir išnaudodama krašto išteklius karo poreikiams. 1943 m. balandžio – 1944 m. birželio mėn. Lietuvoje buvo platinamas Biuro mėnraštis „Вестник Бюро поверенного по делам русского населения Литовской генеральной области“, kuriame daugiausiai dėmesio skirta antibolševikinei bei antisemitinei propagandai, jaunimo verbavimui į darbo ir karo tarnybą. Be to, Biuro igaliotiniai platino Berlyne, Rygoje leistus rusiškus laikraščius, kalendorius.

Biuro veikla sunkiai išivaizduojama be bažnytinės struktūros, sentikių ir stačiatikių parapijų. „Lietuvos gyventojai rusai niekada nesudarė organizuotos visumos. Susiskaldžiusiems konfesiniu pagrindu į stačiatikius ir sentikius jiems ir anksčiau vadovavo vien jų religinės organizacijos“¹⁵, – rašė A. Stavrovskis. Jis pasinaudojo šiomis organizacijomis – dar iki Biuro padalinių sukūrimo paprašė Bažnyčių vadovybės skirti po du atstovus Vilniuje, kurie teiktų reikalingą informaciją¹⁶. Vėliau į Biuro igaliotinių apskrityse ir valsčiuose pareigas A. Stavrovskis skyrė dvasininkus (beje, dažniausiai savo nuožiūra, neklausdamas sutikimo), jau nekalbant apie tai, kad tiesiog igaliodavo Sentikių centro tarybos ir stačiatikių arkivyskupijos kanceliarijas išsiuntinėti Biuro nurodymus parapijoms. Vienas pirmųjų tokių nurodymų buvo duotas 1943 m. kovo 16 d. – Verbų sekmadienį surengti cerkvėse rinkliavą rusų kariams, kovojantiems Vokietijos armijos gretose¹⁷.

Tik įkurtas Biuras kovo mėnesį įsijungė į tuo metu Lietuvoje vykusios mobilizacijos akciją. Dar skirdamas pirmuosius apskričių igaliotinius, patikėtinis išsiuntinėjo jiems informaciją, kad susitarus su vokiečių valdžia rusai bus pašaukti atskiromis grupėmis. Ketinta prie vokiečių policijos sudaryti specialų rusų būrį, veiksiantį tik Pabal-

¹⁴ Degučių valsčiaus igaliotinio Grigorijaus Sapožnikovo 1947 m. vasario 12 d. apklausos protokolas, ten pat, b. P-15833 LI, l. 30.

¹⁵ Круг деятельности Бюро поверенного по ДРН ЛГО, *Вестник Бюро...*, апрель 1943, с. 1.

¹⁶ Ivano Romanovo savarankiški parodymai, 1944 m. rugsėjo 14 d., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-13864 LI, l. 19 (iš stačiatikių tokiais atstovais tapo Kotliarovskis ir Sergejus Gorjačko, sentikių – Ivanas Romanovas ir Prokofjevas).

¹⁷ SCT ir Dvasinio teismo narių posėdžio, įvykusio 1943 m. kovo 28 d., protokolas Nr. 12, ten pat, b. P 12050, l. 158-10 (dokumentas voke).

tijyje¹⁸. Ši skubota mobilizacija (patikėtinis nurodė atsiųsti norinčių tarnauti vokiečių policijoje sąrašus ne vėliau kaip iki balandžio 1 d.) lauktų rezultatų nedavė. Todėl netrukus ji buvo pakartota.

Škart mobilizacijos terminas pratęstas iki gegužės pabaigos, turėjo būti pašaukta ne mažiau kaip tūkstantis 18–45 metų amžiaus vyrų. Anot A. Stavrovskio, abipusiu susitarimu „rusams buvo suteikta galimybė sudaryti būrį prie vokiečių armijos ir būrį prie vokiečių apsaugos policijos“¹⁹. Biuras tiesiog nustatė, kiek žmonių pašaukti atskirose parapijose ir balandžio 7 d. išsiuntinėjo šaukimus sentikių ir stačiatikių klebonams. Pastarieji privalėjo juos išdalinti, įrašę šauktnių pavardes savo nuožiūra. Nurodymus lydėjo grasinimai griežtai nubausti ne tik neatvykusius šauktnius, bet ir parapijų atstovus: „Atsisakius vykdyti šį nurodymą, ne laiku įteikus šaukimus ar įtraukus netinkamus tarnybai ar politiškai susikompromitavusius asmenis, bus griežtai nubausti visi parapijų Tarybų nariai, net nedelsiant išsiunčiant į koncentracijos stovyklą“²⁰.

Dvasininkai šioje akcijoje dalyvavo nenoriai. Tiesa, Sentikių centro taryba (toliau – SCT) net išleido specialų „Kreipimąsi į visus Lietuvos generalinės srities sentikius“, kuriuo paragino juos stoti į vokiečių armijos gretas²¹. Tačiau parapijose šaukimas vyko vangiai, birželio mėn. generalinis komisariatas pateikė Tarybai 19-kos jo neįvykdžiusių sentikių parapijų sąrašą (vykdyta iš viso 54 parapijose), ragindamas prieš jas „imtis priemonių“. SCT nutarimu buvo nušalinti tų parapijų tarybų nariai²². R. Zizo duomenimis, viena iš priežasčių, kodėl Lietuvos rusai masiškiau nestojo į vokiečių kariuomenę, nesudaryta policinių ir karinių dalinių, buvo lietuvių spaudimas jų neformuoti, net grasinimai susidoroti, imtis represijų²³. Vis dėlto, matyt, ir patiems Lietuvos rusams stigo motyvų kariauti Vokietijos pusėje, tuo labiau 1943 m. viduryje.

Nežinia, kieno iniciatyva buvo paskelbta ši rusų mobilizacija – Biuro ar vokiečių valdžios. Ji prasidėjo iš karto po nepavykusio lietuvių mobilizavimo į SS batalioną, tad, matyt, vokiečiai stengėsi totaliai išnaudoti visus krašto žmonių resursus. Kokie buvo Lietuvos rusų mobilizacijos rezultatai? A. Stavrovskis pareiškė esąs jais patenkintas, nes apie 80 proc. pašauktųjų atvyko į komisijas. Tiesa, patekė į vokiečių armiją

¹⁸ Patikėtinio aplinkraštis apskričių įgaliotiniams [nedatuotas, maždaug 1943 m. kovo 12 d.], ten pat, b. P 12046 LI, l. 207-4 (dokumentas voke). Įstojusius žadėta atleisti nuo visų prievolių, duoti jiems nemokamą aprangą, maitinimą, tabako bei degtinės ir „padorų“ atlyginimą (vedusiemis eiliniams – ne mažiau 128 markių, puskarininkiams – 150 markių per mėnesį). Į būrį raginti stoti šauktniai ir vyrai iki 35 metų amžiaus, puskarininkiai ir viršilos – dar vyresni.

¹⁹ Первый экзамен, *Вестник Бюро...*, июнь 1943, с. 1.

²⁰ 1943 m. balandžio 7 d. Biuro patikėtinio aplinkraštis visoms Lietuvos generalinės srities stačiatikių ir sentikių parapijų taryboms, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-16563, l. 176.

²¹ Sentikių Centro Tarybos (toliau – SCT) ir sentikių dvasininkų kreipimasis, Kaunas, 1943 m., ten pat, b. 41142/3, l. 314-2 (dokumentas voke).

²² SCT 1943 m. birželio 19 d. posėdžio protokolas Nr. 15, ten pat, l. 314-8 (dokumentas voke).

²³ R. Z i z a s, min. veik., p. 146.

rusai buvo išskirstyti, bet pavykę sudaryti palyginti nedidelį jų būrį prie vokiečių apsaugos policijos²⁴ (vieno Sentikių Bažnyčios vadovų, Ivano Romanovo duomenimis, į jį įstojo apie 300 vyrų, kurių dalis vėliau dezertyravo²⁵).

Patikėtinis A. Stavrovskis labai didžiavosi šiuo, anot jo, „nedideliu, bet jau įveikusiu išbandymus ir užgrūdintu kovoje“ būriu²⁶. Nežinia, kokį būrį jis turėjo galvoje. Lietuvoje mobilizuoti rusų jaunuoliai paprastai buvo siunčiami į 4 mėn. apmokymus Rygos SD mokykloje. Vėliau kartu su į vokiečių pusę perėjusiais raudonarmiečiais jie tarnavo getų, įvairių stovyklų sargybiniais Latvijos, Rusijos, Lietuvos teritorijose, siųsti į baudžiamąsias akcijas²⁷.

Be mobilizacijų, Biuro patikėtinis ragino Lietuvoje gyvenusius tautiečius mokytis I rusų karininkų mokykloje, kuri nuo 1943 m. veikė Marijampolėje (apmokymas joje truko 6 mėn., buvo priimami 17–21 metų jaunuoliai, baigę 6 gimnazijos klases). Tai buvo viena didžiausių mokyklų, ruošusi karininkus, puskarininkius ir vertėjus Rytuose kariaujantiems rusų daliniams²⁸.

A. Stavrovskio apskaičiavimais, 1943 m. pabaigoje „aktyvioje kovoje“ – vokiečių armijoje, policijos būriuose, transporto tarnyboje – dalyvavo apie 1000, t. y. 1 proc. Lietuvos rusų²⁹. Dar keli tūkstančiai jų savanoriškai išvyko arba buvo išgabenti į darbus Vokietijoje. Patikėtinis keletą kartų ragino įgaliotinius sudaryti pastarųjų sąrašus, tačiau tokie duomenys taip ir nebuvo surinkti. Panašiai per savo veikimo laiką Biurui nepavyko suregistruoti visų rusų gyventojų, nors tam buvo parengti ir įgaliotiniams išsiuntinėti specialūs apklausos lapai. Rusai pasipriešino surašymui, pasigirdus gandas, kad jis vykdomas norint išvežti jaunimą į priverstinius darbus, mobilizuoti į vokiečių armiją. Patikėtinis turėjo tenkintis Vilniuje 1943 m. rugpjūtį sudarytos statistikų grupės teiktais duomenimis (jie sudarinėti pagal bendrus gyventojų sąrašus)³⁰.

Biuras neabejotinai buvo vienas labiausiai pavykusių okupacinės valdžios administracinių bei propagandinių projektų. Per jį į politinę agitaciją, kaip minėta, buvo įtraukti Sentikių ir Stačiatikių Bažnyčių dvasininkai. Sovietinio režimo įbauginti šių Bažnyčių vadovai iki paskutinių vokiečių okupacijos dienų demonstravo lojalumą vokiečiams: 1944 m. birželio 15 d. Biuro laikraštyje buvo paskelbti stačiatikių vyskupijos

²⁴ Первый экзамен, *Вестник Бюро...*, июнь 1943, с. 1.

²⁵ I. Romanovo savarankiški parodymai, 1944 m. rugsėjo 14 d., *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. P-13864 LI, l. 22.

²⁶ Первая русская конференция в Литве, *Вестник Бюро...*, 1943 11 25, с. 1.

²⁷ Nikolajaus Buto, Ivano Ziliovo, Anatolijaus Kožanovo ir kitų 7 asmenų baudžiamoji byla, Grigorijaus Krugliakovo baudžiamoji byla, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 4420/3, l. 13, 25, 272, 280, 350 ir kt., b. 3742/3, l. 11, 114–118 ir kt.

²⁸ Объявление, *Вестник Бюро...*, 1943 10 25, с. 1; <http://militera.lib.ru/bio/konyaev_nm/08.html>. [Žiūrėta 2009 10 25] ir kt.

²⁹ Первая русская конференция в Литве, *Вестник Бюро...*, 1943 11 25, с. 1.

³⁰ Ten pat, p. 3.

valdytojo arkivyskupo Danilo (Juzviuko) ir Sentikių Aukščiausios Tarybos pirmininko Boriso Pimonovo kreipimaisi į Lietuvos stačiatikių bei sentikių jaunimą, raginantys „lemiamu momentu“ atsiliiepti į mobilizacijos šaukimus³¹.

Po karo sovietų valdžia Biurą traktavo kaip Gestapo padalinį, jo centrinių padalinių darbuotojai buvo persekiojami kaip tiesiogiai su naciais kolaboravę asmenys, nusipelnę aukščiausios bausmės*. Tiesa, beveik visi jie spėjo pasitraukti iš Lietuvos ir išvengė lagerių. Žemesnių grandžių įgaliotiniai – valstiečiai, dvasininkai – bausti 10 metų bausme pataisos darbų lageryje. Tokia bausme 1945 m. buvo nubaustas ir Biuro vairuotojas Jefimas Bondarevas, kuriam prieš pat sovietinę okupaciją, 1944 m. liepos mėn., partizanai buvo patikėję A. Stavrovskio likvidavimo operaciją: jis gavo užduotį susprogdinti patikėtinį automobilyje. Tačiau J. Bondarevas, dvidešimtmetis Reistaniškių sentikių parapijos dvasiško sūnus, užduoties neįvykdė, miną gražino partizanams. KGB tardytojams jis vėliau teisinosi, kad užduoties įvykdyti nespėjęs, nes išėjęs į mišką pas partizanus, vis dėlto automobilį nuvaręs už 40 km ir paslėpęs³². Reikia pastebėti, kad ši operacija buvo sumanyta ne kokiam nors partizaninio judėjimo štabe, o netoli Kauno veikusių partizanų, kurie atsitiktinai buvo susiję su J. Bondarevu.

* * *

Šaltinių stoka tik fragmentiškai leidžia pažvelgti į kitas tyrimo temas, susijusias su rusais Lietuvoje: emigrantų pogrindį 1941–1944 m., karo pabėgėlių, belaisvių gyvenimą. Reikia pastebėti, kad rusų emigracijos politinės pajėgos Lietuvoje tarpukariu buvo silpnos. Tai sąlygojo keletas priežasčių – visų pirma, rusų emigrantų čia buvo nedaug, tuo labiau – inteligentų, aktyvių veikėjų. Jie neturėjo ryšio su senąja, ypač sentikiška rusų bendruomene, kurią iš esmės sudarė kaimo gyventojai. Kita vertus, Europos šalyse veikusios emigrantų sąjungos buvo glaudžiai susijusios su bažnytine organizacija, kurią ten reprezentavo Rusų Stačiatikių Bažnyčia užsienyje. Tuo tarpu Lietuvos stačiatikių vyskupijos vadovas metropolitas Eleuterijus (Bogojavlenskis) oponavo šios Bažnyčios arkivyskupams, liko Maskvos patriarchijos ir jos metropolito Sergijaus (Stragorodskio) jurisdikcijoje. Tad Lietuvos stačiatikius nuo emigrantų politikų skyrė bažnytinės kolizijos, pastarieji nepasitikėjo metropolitu ir čia neturėjo Bažnyčios palaikymo.

³¹ Обращение к православному населению Литвы, ten pat, 1944 06 15, p. 1; Б. Пимонов, К старообрядческой молодежи, ten pat.

* Antai Vilniaus skyriaus vadovas Georgas Jungmeisteris buvo nubaustas 25 m. bausme pataisos darbų lageryje; Rokiškio apsk. įgaliotinis Ananijus Pčiolinas – mirties bausme, kuri po malonės prašymo pakeista 20 m. katorgos darbų (*LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-12046, l. 203; b. 2865/3, l. 74, 79).

³² J. Bondarevo 1945 m. sausio 30, balandžio 13 d., partizanų ryšininkės Anelės Zenkevičiūtės balandžio 6 d. parodymai, LSSR NKVD Karo tribunolo 1945 m. gegužės 23 d. nuosprendis, ten pat, b. P-783 LI, l. 12, 17, 31, 51 ir kt. Iš prieštarigų J. Bondarevo parodymų atrodo, kad jis neketino vykdyti partizanų užduoties, prie jų prisijungė tik 1944 m. liepą.

Sunku pasakyti, kaip Lietuvoje gyvenę baltųjų armijų veteranai sutiko žinią apie SSRS–Vokietijos karo pradžią. Jų gretas 1940–1941 m. gerokai išblaškė sovietinio režimo represijos. Šie klausimai dar laukia tyrinėtojo, tačiau galima pastebėti, kad „iš vidaus“ kilusių, organizuotų platesnio masto iniciatyvų čia nebuvo. Tiesa, kai kurie Lietuvoje gyvenę rusai prisijungė prie dalinių, kariavusių vokiečių pusėje*, arba kitokiais būdais mėgino dalyvauti karo įvykiuose. Pvz., savo veiklą suaktyvino Nacionalinės jaunosios kartos darbo sąjungos** (toliau – NTS) skyriai. 1942 m. pavasarį į Kauną atvyko šios sąjungos Zagrebo skyriaus pirmininkas Pavelas Zelenskis, vėliau žinomas rusų emigrantų veikėjas JAV. Jis apie mėnesį dirbo su Kauno grupe, supažindino jos narius su sąjungos programa, agitacijos metodais. Rudenį keturi vyrai ir dvi moterys išvyko į Rytus (Minską, Ašmeną ir kt.). Vėliau tardomi KGB jie teigė, kad antisovietinė veikla – įsidarbinus ir įgijus vietos žmonių pasitikėjimą agituoti prieš režimą, platinti sąjungos literatūrą – Baltarusijoje neturėjo palankios dirvos³³.

Kaip jau minėta, vokiečiams traukiantis iš okupuotų SSRS sričių, į Lietuvą pradėjo plūsti įvairių tautybių pabėgėliai, daugiausia – rusai. Istorikės Nastazijos Kairiūkštytės duomenimis, rusų Lietuvoje pradėjo daugėti jau nuo 1942 m. pabaigos, nes traukdamiesi iš SSRS vokiečiai evakavo ne tik karo belaisvius, bet ir civilius gyventojus. Oficialiai vokiečiai juos vadino karo pabėgėliais, tačiau, autorės nuomone, tai buvo prievarta iš fronto veiksmų zonos ir kitų vietų iškelti žmonės, daugiausiai šeimos. Jie buvo paskirstomi po visas apskritis, apgyvendinami pas ūkininkus, kurie privalėjo aprūpinti juos būstu, maitinti³⁴. Istoriko K. Rukšėno apskaičiavimais, 1943 m. rugsėjį Lietuvoje buvo apie 25 tūkst. tokių pabėgėlių, iš jų 70 proc. – moterys ir vaikai. Vėliau jų skaičius išaugo kelis kartus. Žmonės buvo apgyvendinami specialiose stovyklose

* Pvz., buvęs carinės armijos generolas leitenantas Ivanas Gandurinas (1866 – po 1942). 1917 m. kovą, po Vasario revoliucijos, jis demobilizavosi, vėliau prisijungė prie Savanoriškosios armijos, 1920 m. buvo Jekaterinodaro komendantas. Kaip emigrantas atvykęs į Lietuvą, 1928 m. tapo stačiatikių šventiku, buvo Semeliškių klebonas. Pirmąją sovietinės okupacijos dieną pasitraukė iš Lietuvos. 1942 m. buvo Rusų apsaugos korpuso, kovojusio su partizanais Jugoslavijoje, vyriausiasis kapelionas (Местные известия, *Голос Литовской Православной Епархии*, 1928, № 3/4, с. 42; К. Залесский, *Кто был кто в первой мировой войне. Биографический энциклопедический словарь*, Москва, 2003, с. 139–140).

** Национально–Трудовой Союз Нового Поколения – 1930 m. suvienijo rusų jaunimo organizacijas. Tai buvo viena įtakingiausių emigrantų organizacijų, siekusi ne karine jėga, bet agitacija, propaganda SSRS teritorijoje prisidėti prie demokratinės Rusijos atkūrimo. Nuo 1932 m. ji siuntė į SSRS savo narius, kurie dirbdami pavieniui (taip išvengiant platesnio demaskavimo) telkė bendraminčių kuopeles, agitavo už korporatyvinės valstybės sukūrimą, kurdė „nacionalinę“ revoliuciją.

³³ Andrejus Risovo 1944 m. spalio 30 d. apklausos protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 5243/3, l. 113–115; Igorio Risovo 1944 m. gruodžio 10 d., 1945 m. sausio 27 d. apklausų protokolai, ten pat, b. 43312/3, l. 248–253, 256–260.

³⁴ N. Kairiūkštytė, Vokiečių atvežti rusai Lietuvoje II Pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais, *Lietuvos istorijos metraštis*. 1992, 1994, p. 145–150; Dėl rusų apgyvendinimo Lietuvoje, *Tėviškė*, 1943, Nr. 40, p. 4.

Alytuje, Šiauliuose ir Kaune, iš ten darbingi išvežami į Vokietiją³⁵. Vokiečiai pripažino savo tarnybų bejėgiškumą apgyvendinant ir gabenant žmones iš apleidžiamų SSRS sričių: nors ir suinteresuoti pigia darbo jėga, lietuvių ūkininkai jų vengė, bijojo išpuolių ir plintančių ligų; pervežant geležinkeliu šimtai žmonių po kelias dienas būdavo paliekami be maisto³⁶.

1943 m. vasarą pabėgėliais pradėjo rūpintis Biuras. Greta skyrių, užsiėmusių vietos rusų gyventojų reikalais, imti kurti specialūs pabėgėlių punktai. Pastarųjų pareigūnai buvo skiriami iš pačių pabėgėlių tarpo*. Jie tarpininkavo aprūpinant atvykusius maisto kortelėmis, apgyvendinant, stengėsi rūpintis jų kultūriniais poreikiais ir pan. Matyt, daugiau propagandiniams sumetimais 1943–1944 m. buvo atidaryta 10 mokyklų, rengti koncertai. Pabėgėliams Lietuvoje buvo surinkta apie 20 tūkst. markių, tona rūbų ir avalynės³⁷. Į Lietuvą buvo atvežta daug vaikų, dalis jų išdalinta gyventojams, dalis apgyvendinta specialiai atidarytose prieglaudose. Raudonajai armijai okupuojant Lietuvą šie žmonės buvo evakuojami į Vokietiją.

Matyt, pagrindinė vokiečių okupacinės valdžios problema 1941–1944 m. buvo „banditai“ – ginkluoti grupelėmis klaidžioję ir su partizanais susiję raudonarmiečiai. Sunku pasakyti, kiek jų pabėgo iš koncentracijos stovyklų (gyvenimo sąlygos jose buvo nepakeliamos, nuo ligų ir išsekimo žuvo apie 170 tūkst. žmonių³⁸) ar dar nuo okupacijos pradžios slapstėsi pas žmones, prisijungė prie partizanų. Istoriko P. Štaro duomenimis, partizaniniame judėjime Lietuvoje 1941–1944 m. dalyvavo 9187 žmonės, iš jų 62,8 proc. (5770) buvo lietuviai, 20,6 proc. (1891) – rusai, 7,8 proc. (731) – žydai³⁹. Reikia sutikti su R. Zizu, kad šie skaičiai gerokai padidinti. Antra vertus, nežinia, kiek jų buvo įsitikinę sovietiniai kovotojai. Tapti partizanais ar juos remti skatino ne vien ideologiniai įsitikinimai, – daugumai, matyt, svarbiausia buvo išvengti mobilizacijos,

³⁵ K. R u k š ė n a s, min. veik., p. 98–99.

³⁶ Lietuvos saugumo policijos ir SD vado pranešimai apie padėtį Lietuvoje 1943 m. rugpjūčio, rugsėjo mėn., *LCVA*, f. R-1399, ap. 1, b. 62, l. 165, 20–21 ir kt.

* Pokario metais sovietinis režimas itin griežtai represavo pabėgėlių punktų įgaliotinius, nes jie buvo savi SSRS piliečiai, pasitraukę su vokiečiais. Jiems inkriminuotas bendradarbiavimas su žvalgybos organais, renkant žinias apie sovietinius partizanus, jų ryšius su vietos gyventojais, apie pastarųjų bei pabėgėlių nuotaikas, antifasistinių lapelių platintojus ir t. t. Antai grupė jų 1944 m. buvo nubausta 15 m. bausme pataisos darbų lageryje, 5 metams suvaržant pilietines teises bei konfiskuojant turtą (LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus ataskaita apie agentūrinį–operatyvinį LSSR NKGB darbą 1944 m. rugpjūčio mėn., *LYA*, f. K-1, ap. 10, b. 9, l. 34–38; Piotro Makrašovo baudžiamoji byla, 1944 m., ten pat, ap. 58, b. 2126/3; Georgijaus Varlamovo ir dar 3 pabėgėlių punktų įgaliotinių baudžiamoji byla, ten pat, b. 37381/3).

³⁷ Велико в малом, *Вестник Бюро...*, 1944 03 15, с. 1.

³⁸ C. D i e c k m a n n, Karo belaisvių žudymas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje*, p. 42.

³⁹ P. Š t a r a s, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius, 1966, p. 234.

išvežimo į darbus, baudėjų akcijų kaimuose, o karui baigiantis, – sovietinio režimo represijų dėl „talkininkavimo naciams“ bei naujos mobilizacijos.

Okupacinė vokiečių valdžia dėjo nemažai pastangų, siekdama stebėti Lietuvoje gyvenusius rusus. Visose karo belaisvių ir pabėgėlių, Pravieniškių koncentracijos stovyklose, ligoninėse veikė gana platus agentų ir informatorių tinklas. Kaune veikė bent trys Abvero skyriai. Antai vieno jų, įsikūrusio Putvinskio g. name su statybos kontoros iškaba, vadovas Georgijus Afanasjevas KGB tardytojams nurodė disponavęs maždaug 55 agentais ir informatoriais iš buvusių rusų karo belaisvių, vietos lietuvių⁴⁰. Jo žmona su podukra taip pat dirbo žvalgyboje. Dėl jų pažinčių su sovietinių karininkų žmonomis vokiečiams pavyko suimti nemažai besislapstančių raudonarmiečių.

Agentais tapę karo belaisviai buvo apgyvendinti, gaudavo nuolatinę algą. Jie atlikdavo įvairiausias užduotis: važinėjo geležinkeliais, stebėdami apsaugos postų darbą, mėgindami demaskuoti partizanus ir diversantus. Be to, žvalgyba daug dėmesio skyrė Klaipėdos ir Palangos žvejų galimiems ryšiams su Švedija. 1944 m. gegužę buvo surengtos dvi ekspedicijos – apsimetę partizanų būriu rusai 10 dienų „šukavo“ Kazlų Rūdos miškus, klausinėjo vietos gyventojus apie tikruosius partizanus ir parašiutininkus⁴¹. Įdomu, kad tarp G. Afanasjevui duotų užduočių buvo ir patikėtinio A. Stavrovskio sekimas⁴².

Išvados

Antrojo pasaulinio karo metais demografinė situacija Lietuvoje radikaliai pasikeitė. Čia veikusiose koncentracijos stovyklose vargo, buvo nužudyta šimtai tūkstančių kitataučių. Po žydų labiausiai diskriminuojama grupė buvo karo belaisviai rusai. Nuo seno Lietuvoje gyvenę rusai taip pat susidūrė su represijomis, vokiečių valdžios ir lietuvių savivaldos priešišku. Jų kaimuose dažnai vykdytos baudžiamosios akcijos. Tokia rusų padėtis padidino jų procentą sovietinių partizanų būriuose, vis dėlto sunku pasakyti, kokia proporcija pasiskirstė gyventojų nuotaikos.

⁴⁰ G. Afanasjevo 1945 m. rugpjūčio 17 d. savarankiški parodymai, ten pat, b. 40945/3, l. 63, 108–124. G. Afanasjevas (1896–1946) buvo gimęs Kaune. Prasidėjęs Pirmajam pasauliniam karui baigė praporščikų mokyklą, buvo mobilizuotas, tarnavo ir raudonojoje, ir baltojoje armijose. Evakuotas į Turkiją, iš ten 1921 m. sugrįžo į Lietuvą. 1923–1929 m. tarnavo Lietuvos armijoje, vėliau dirbo buhalteriu Šiauliuose. Prasidėjęs vokiečių okupacijai ten buvo suimtas kaip NKVD bendradarbis. Kaip ir dauguma suimtųjų bei jų šeimų narių, buvo įkalbinėjamas bendradarbiauti su gestapu, žvalgyba. Padarė nemažą karjerą Abvero Kauno skyriuje. 1944 m. evakavosi į Rytprūsius, kur 1945 m. sausį buvo suimtas, po metų LSSR NKVD Karo tribunolo nuosprendžiu Vilniuje sušaudytas.

⁴¹ G. Afanasjevo 1945 m. liepos 12–13 d. apklausos protokolas, ten pat, l. 63; Ivano Liamino 1947 m. vasario 27 d. parodymai, ten pat, b. 41152/3, t. 1, l. 239 ir kt.

⁴² G. Afanasjevo 1945 m. birželio 18 d. apklausos protokolas, ten pat, b. 40945/3, l. 35.

Okupacinei vokiečių valdžiai pavyko savo pusėje suburti gana įtakingų šalininkų pajėgas. Jose buvo Sentikių ir Stačiatikių Bažnyčių vadovai, o taip pat specialiai 1943 m. kovą įsteigtas Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biuras. Pastarasis ne tik skleidė nacių propagandą, bet ir organizavo jaunimo mobilizaciją į vokiečių apsaugos policiją, rūpinosi iš SSRS evakuotais tautiečiais ir kt.

Rusų bendruomenės padėtis, politinės nuotaikos iš esmės sutapo su bendra visuomenės situacija Lietuvoje. Ji nebuvo sovietų režimo „penktoji kolona“, tačiau ir kolaboravimo su vokiečiais priežastys bei mastas nepranoko čia susiklosčiusio standarto.

RUSSIANS IN THE PERIOD OF OCCUPATION OF LITHUANIA BY GERMANS (1941–1944)

Summary

REGINA LAUKAITYTĖ

The article analyzes the Russian residents' (who lived in the country for many years or landed in Lithuania due to war circumstances) position and political orientation in 1941–1944. The strongest focus is laid on activities of the Bureau of the Trustee for Russian Residents established in March 1943. This Bureau both spread the Nazi propaganda and conscripted the youth into the German security police, attended to the fellow Russians evacuated from the USSR etc. According to Aleksej Stavrovski, the trustee of the Bureau, in 1943 around 1,000, i.e. 1 percent of the Russians of Lithuania, participated in the 'active fight' (the German army, police units and transport service). A few more thousands of them were shipped or went voluntarily to work in Germany.

It is difficult to identify the ratio of the political sentiment among the Russian residents, but the German occupation authorities managed to rally quite influential forces for their propaganda. Among them were the leaders of the Old Believers and Orthodox Churches and the above mentioned Bureau of the Trustee for Russian Residents.

The position, political sentiment of the Russian community basically coincided with the general situation of the public in Lithuania. They were not the 'fifth column' of the Soviet regime, but the reasons and scope of collaboration with the Germans did not exceed the usual local standard either.

Gauta 2010 m. birželio mėn.

Regina Laukaitytė – hum. m. dr., Lietuvos istorijos instituto XX amžiaus istorijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Svarbiausios tyrinėjimų sritys – Lietuvos Bažnyčių XX a. istorija, monografijų „Lietuvos vienuolijos: XX amžiaus istorijos bruožai“ (Vilnius, 1997); „Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje“ (Vilnius, 2003); „Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“ (Vilnius, 2010) autorė.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108, Vilnius

El. paštas: laukaityte@istorija.lt.